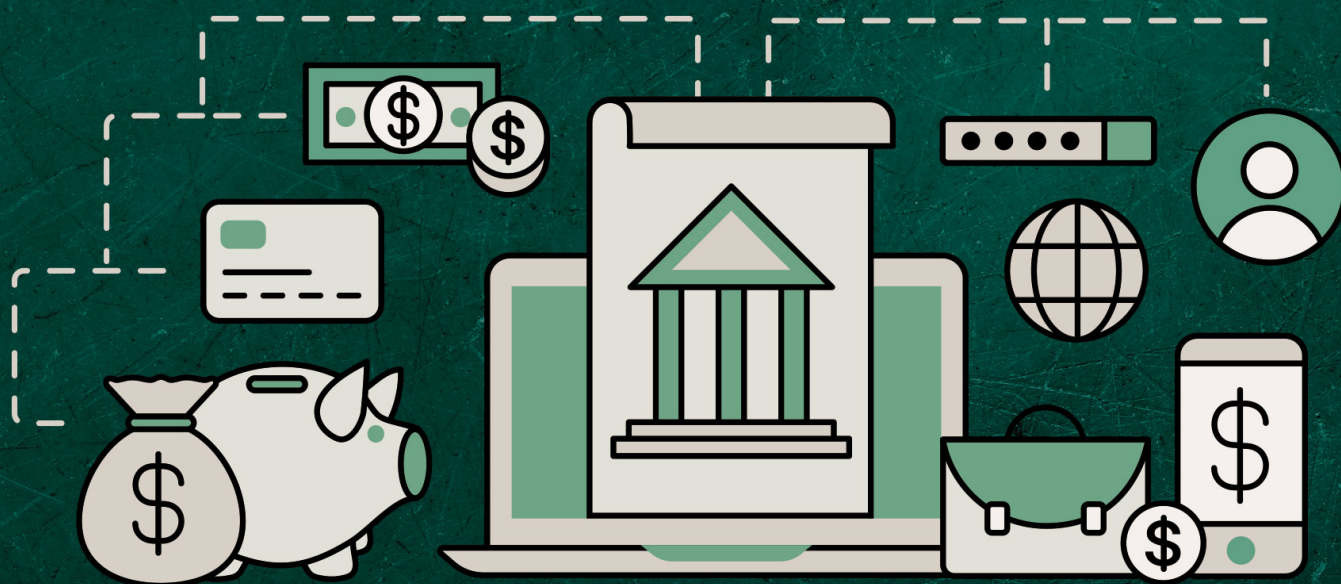
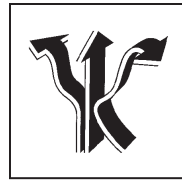


Г. О. КРИШТАЛЬ
І. О. БРЮХОВЕЦЬКА
С. В. ХІМІЧ
А. В. ЛІЩЕНКО

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА



МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ



МАУП

Г. О. КРИШТАЛЬ
І. О. БРЮХОВЕЦЬКА
С. В. ХІМІЧ
А. В. ЛІЩЕНКО

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

Навчальний посібник

Київ
2024

УДК 336.71(477)(075.8)

Б23

Рецензенти:

С. В. Легомінава, д-р екон. наук, проф.

В. В. Коваль, д-р екон. наук, професор кафедри управління підприємницькою та туристичною діяльністю Ізмаїльського держ. гуманітарного ун-ту

Р. Г. Дубас, д-р екон. наук, проф.

*Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії
управління персоналом (протокол № 10 від 25.09.24)*

Банківська система : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. /
Б23 Г. О. Кришталь, І. О. Брюховецька, С. В. Хіміч, А. В. Ліщенко; за заг.
ред. Г. О. Кришталь. Київ : Міжрегіональна Академія управління пер-
соналом, 2024. 430 с.

ISBN 978-617-02-0404-2

Навчальний посібник з формування теоретичних знань та практичних навичок з дисциплін “Вступ до спеціальності “Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок”, “Банківська система”, “Банківські операції”, “Аналіз банківської діяльності”, “Грошово-кредитні системи зарубіжних країн”, “Організація грошово-кредитних розрахунків в банках”, “Міжнародні фінансово-кредитні організації”, “Валютне регулювання”, “Центральний банк і грошово-кредитна політика” включає в себе ретельний розгляд особливостей та проблематики аспектів формування, еволюційного розвитку та функціонування сучасних банківських систем.

Цей посібник є водночас теоретичним і практичним виданням, у якому використано сучасні підходи до забезпечення навчального процесу, та відповідає вимогам організації навчального процесу згідно з Болонською системою вищої освіти.

Для студентів та аспірантів вищих навчальних закладів, які навчаються за освітньо-професійною програмою зі спеціальності 072 “Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок”, інших економічних спеціальностей, а також викладачів економічних спеціальностей, економістів-практиків.

УДК 336.71(477)(075.8)

© Г. О. Кришталь, І. О. Брюховецька,
С. В. Хіміч, А. В. Ліщенко, 2024

© Міжрегіональна Академія управління
персоналом, 2024

ISBN 978-617-02-0404-2

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК	
 БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ	6
1.1. Становлення та розвиток банківської справи в Європі	6
1.2. Становлення та розвиток банківської справи в Україні	18
Розділ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ	
 БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ:	
 СУТНІСТЬ, ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ, ФУНКЦІЇ	32
2.1. Поняття банківської системи та принципи її функціонування	32
2.2. Структура та функції банківської системи	38
Розділ 3. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ.	
 РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ	
 ТА НАГЛЯД ЗА НЕЮ	44
3.1. Принципи діяльності НБУ	44
3.2. Функції та операції діяльності НБУ	52
3.3. Регулювання банківської діяльності в Україні	62
Розділ 4. СТВОРЕННЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ	
 ТА УПРАВЛІННЯ БАНКОМ	72
4.1. Функції і типи банків	72
4.2. Порядок створення, реєстрації та ліцензування	
банків в Україні	77
4.3. Організаційна та функціональна структура	
комерційного банку	85
4.4. Реорганізація, тимчасова адміністрація і ліквідація банку	92
Розділ 5. БАНКІВСЬКІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА	
 ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКУ	101
5.1. Регулятивний капітал банку	101
5.2. Залучені і запозичені кошти	113
Розділ 6. РОЗРАХУНКОВО-КАСОВІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ	121
6.1. Загальні основи організації безготівкових розрахунків	121
6.2. Форми безготівкових розрахунків та їх характеристика	126
6.3. Міжбанківські розрахунки.	
Система електронних платежів НБУ	129
6.4. Касові операції банків	132
6.5. Організація безготівкових розрахунків	
із використанням платіжних карток.....	136

Розділ 7. КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ	142
7.1. Сутність, принципи та функції кредиту. Класифікація банківських кредитів	142
7.2. Процес банківського кредитування	144
Розділ 8. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ	154
8.1. Діяльність комерційних банків на ринку цінних паперів	154
8.2. Емісійні операції банків	167
8.3. Інвестиційні операції банків з цінними паперами	181
Розділ 9. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ	190
9.1. Інструменти валютного регулювання	190
9.2. Відкриття та обслуговування рахунків в іноземній валюті	197
9.3. Неторговельні та торговельні операції банків в іноземній валюті	204
9.4. Операції комерційних банків на валютному ринку	211
Розділ 10. НЕТРАДИЦІЙНІ БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ ТА ПОСЛУГИ	215
10.1. Лізингові операції банків	215
10.2. Факторингові операції банків	224
10.3. Форфейтингові операції банків	226
Розділ 11. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКУ	229
11.1. Сутність та поняття фінансової стійкості банку	229
11.2. Доходи, витрати та фінансові результати банківської діяльності	239
Тестові запитання	244
Термінологічний словник	261
Список рекомендованої літератури	268
Додаток	281

ПЕРЕДМОВА

У сучасній ринковій економіці центральне місце займає капітал, який є основним двигуном економічного зростання. Важливу роль у формуванні та функціонуванні капіталу відіграє банківська система, яка забезпечує його ефективний перерозподіл. Завдяки банківським установам, тимчасово вільні фінансові ресурси спрямовуються в ті сфери економічної діяльності, які здатні забезпечити максимальну ефективність їх використання. Це дозволяє підтримувати стабільність соціально-економічного розвитку, сприяти фінансуванню державних витрат та задоволенню соціальних потреб населення, а також обмежувати й нейтралізувати депресивні та кризові явища в економіці.

Банківська система відіграє особливо важливу роль у періоди економічних спалахів і криз. В умовах економічних викликів банки можуть стабілізувати ситуацію шляхом підтримки підприємств, домогосподарств та уряду, надаючи фінансові ресурси для розвитку, інвестицій та покриття дефіцитів. Через систему кредитування та інші банківські інструменти можливе не лише короткострокове стабілізування економіки, а й забезпечення довгострокового зростання, оскільки банківські установи сприяють залученню інвестицій і стимулюють інновації.

Запропонований навчальний посібник систематизує та узагальнює ключові теоретичні та аналітичні аспекти функціонування банківської системи, інтегруючи останні досягнення сучасних наукових досліджень і нормативно-правової бази. Він слугує доповненням до існуючих підручників з дисципліни “Банківська система”, розширюючи базовий рівень знань у таких сферах, як “Гроші та кредит”, “Фінанси”, “Національна економіка”, “Політ-економія”. Водночас цей посібник формує ґрунтовну основу для вивчення дисциплін вищого рівня складності, таких як “Фінансовий менеджмент”, “Антикризове управління”, “Банківські операції” та “Фінансовий менеджмент у банку”.

Такий підхід сприяє кращому розумінню ролі банківської системи у підтримці макроекономічної стабільності та розвитку національних економік, зокрема в умовах глобальних криз.

Розділ 1

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК БАНКІВСЬКИХ СИСТЕМ

1.1. Становлення та розвиток банківської справи в Європі

Сучасний стан банківської справи є продуктом багатовікової еволюції цивілізацій і націй, що зумовило формування різних моделей банківської діяльності у різні історичні періоди. Розвиток банківської системи нерозривно пов'язаний із розвитком товарного виробництва та обігу, що відбувалося паралельно і узгоджено.

Зародження банківської діяльності сполучалося з появою потреб у наданні певних фінансових послуг, які поступово еволюціонували у складніші банківські операції. Спочатку банківські установи виникали для вирішення базових фінансових питань, таких як зберігання цінностей, але з часом ці функції розширювались, і виникли перші форми банківських операцій, включаючи кредитування, обмін валют і лізинг.

Банківські операції не виникли одномоментно, а розвивалися поступово, долаючи різні етапи. Кожен етап розвитку був відповіддю на нові виклики і потреби економічного середовища. Зокрема, еволюція банківської справи й інституційні форми банківських установ можна розглядати як складну систему змін, де кожен наступний етап заснований на розвитку попереднього. Такий розвиток можна простежити на прикладі лізингу, який став ключовою операцією сучасних банків.

Лізинг, що почався як простий механізм оренди майна, з часом трансформувався в повноцінний фінансовий інструмент, який активно використовується для інвестування у виробничі засоби. Він дає змогу підприємствам отримувати необхідні активи без великих одноразових витрат, тим самим підтримуючи їхню ліквідність і здатність до подальшого розвитку. У сучасних умовах банківські установи не просто надають послуги лізингу, але й створюють комплексні фінансові рішення, які включають підтримку бізнесу на всіх етапах його діяльності.

Отже, розвиток банківської системи, в тому числі й лізингових операцій, є складним і багатоступеневим процесом, який відображає потреби суспільства в різні історичні періоди. Банківські установи адаптуються до нових економічних умов, створюючи інноваційні фінансові продукти та сприяючи розвитку економіки загалом.

Історичні джерела свідчать про давнє походження концепції лізингу, про що свідчать згадки в “Законах” Хаммурапі (1775–1750 рр. до н. е.). У Старо-

давньому Римі лізингові послуги набули особливої форми, яка поступово трансформувалася у своєрідні кредитні операції. Ці операції поєднували в собі товарний аспект (передача майна в тимчасове користування здійснювалася на умовах строковості, повернення й оплати) та комерційний характер (при наданні товарів у тимчасове користування під відсотки одночасно надавалось право власності на об'єкт угоди).

Зародження та розвиток банківських операцій умовно поділяють на чотири основні етапи:

1. **Перший етап:** від античності до виникнення Венеціанського банку.
2. **Другий етап:** з 1157 р. до заснування Англійського банку в 1694 р.
3. **Третій етап:** з 1694 р. до кінця XVIII ст.
4. **Четвертий етап:** з початку XIX ст. до сучасного періоду.

Кожен із цих етапів відображає певні віхи еволюції банківської справи та її операційної складової. Зокрема у Стародавньому Римі, де економічні відносини розвивалися на підґрунті торгівлі та товарного обігу, лізинг набув нового сенсу, коли поряд із передачею майна в користування вводився елемент кредитування. Саме цей перехід до фінансових операцій із наданням відсотків і став передумовою для подальшого розвитку банківських послуг.

Історія банківської діяльності має коріння, що сягає глибокої давнини, проте достовірної інформації про точний час виникнення перших банків та їх операцій не збереглося. Відомо, що вже на ранніх етапах цивілізацій банківська діяльність була тісно пов'язана з потребами торгівлі та кредитування. У таких умовах банки виконували функції посередників між позикодавцями та позичальниками, тим самим сприяючи розвитку економічної активності.

Незважаючи на відсутність детальної інформації про ранні банківські установи, важливо зауважити, що рушійною силою їхнього розвитку було зростання економічної складності та потреби суспільства. Початкові банківські операції, такі як обмін валют, кредитування та надання лізингових послуг, виникли в результаті природного розвитку економіки, коли зростання масштабів торгівлі та виробництва вимагало нових фінансових інструментів.

Отже, банківська справа пройшла довгий шлях від простих операцій до сучасних складних фінансових механізмів. Еволюція банківських інструментів, таких як лізинг, свідчить про адаптивність та постійний розвиток банківської системи у відповідь на зміни в економічних умовах і потреби суспільства.

Банківська справа бере свої витоки з давніх часів, коли окремі особи, відомі як міняйли, займалися обміном одних цінностей на інші, що виконували функцію еквівалента при торгових угодах. Це були перші кроки в розвитку фінансових операцій, пов'язаних з грошовим обігом. Міняйли за певну винагороду здійснювали обмін різних форм багатства, закладаючи основи для касових і вагових операцій, що сьогодні можна вважати прообразом сучасних банківських трансакцій.

Поступово на зміну міняйлам прийшли лихварі, які почали надавати кошти на умовах тимчасового користування з нарахуванням відсотків. Вони приймали гроші на зберігання від громадян і тимчасово передавали їх торговим або ремісничим об'єднанням, стимулюючи розвиток підприємницької діяльності. Саме лихварі стали першими фінансистами, які запровадили депозитні, кредитні та розрахункові операції, що зараз є невід'ємною частиною сучасних банківських систем.

Однією з інновацій, які запровадили лихварі, було надання кредитів і ведення рахунків для вкладників. Вони не лише зберігали гроші, але й надавали їх у тимчасове користування іншим особам чи організаціям під відсотки. Розрахунки за такими операціями здійснювалися за допомогою простого методу передачі грошей з одного рахунка на інший. Це можна порівняти із сучасними банківськими переказами, коли кошти не передаються фізично, а змінюються лише записи на рахунках.

Кожен вкладник мав свою індивідуальну "таблицю", на якій було зазначене його ім'я та сума коштів. Така система уможливлювала вести чіткий облік і забезпечувала певну безпеку фінансових операцій. Це, у свою чергу, стало підґрунтям для розвитку системи зберігання і управління фінансами, яка з часом перетворилася на більш складну і впорядковану структуру.

Роль лихварів у становленні банківської справи важко переоцінити. Вони фактично створили інститути, які ми сьогодні сприймаємо як сучасні банки, де здійснюються операції з депозитами, кредитуванням, переказами та іншими фінансовими послугами. Від первісних форм грошового обігу та кредитування до сучасних банківських послуг лихварі заклали основи для фінансової системи, яка зараз є однією з основних складових економіки.

Таким чином, розвиток банківської справи пройшов довгий шлях еволюції, починаючи від простих міняльних операцій і закінчуючи складними фінансовими механізмами, що забезпечують стабільність економічної системи. Внесок лихварів у цей процес не лише сприяв розвитку грошового обігу, але й заклав фундамент для створення сучасної банківської інфраструктури, яка сьогодні забезпечує ефективне функціонування економіки на глобальному рівні.

Наступний етап розвитку банківської справи тісно пов'язаний з боротьбою проти лихварства в період Стародавньої Греції та Риму. У той час неплатоспроможні боржники не лише втрачали своє майно, але й часто потрапляли в рабство до своїх кредиторів. Така практика була джерелом соціальної напруженості, яка призводила до численних повстань, а іноді навіть до вигнання лихварів із конфіскацією їхніх активів. Проте, незважаючи на ці заходи, вплив на лихварство був незначним, оскільки потреба у кредитах залишалася невгамовною, і на місце вигнаних лихварів незабаром приходили нові.

Розвиток банківської справи був тісно пов'язаний зі станом держави. У мирний період доступ до кредитних ресурсів був полегшений за рахунок низьких відсоткових ставок, які встановлювали храми. Храмові інституції

часто використовували свої багатства для надання позик під невеликі відсотки, що сприяло економічній стабільності та розвитку торгівлі. Однак у часи воєн храми припиняли свої фінансові операції, оскільки війна створювала небезпеку для їхнього майна. Тому саме лихварі ставали основними кредиторами в такі періоди, проте їхні відсоткові ставки значно зростали, відображаючи підвищений ризик та обмеженість доступу до ресурсів.

Ще однією важливою категорією учасників банківської діяльності були міняйли. Їхня професія стала необхідною через те, що на території Стародавньої Греції кожен поліс карбував власну валюту, що суттєво ускладнювало торгівлю між різними містами-державами. Міняйли спеціалізувалися на обміні монет з різних полісів, і ця діяльність приносила їм дохід, оскільки за обмін брали комісію. Згодом, накопичивши значні кошти, міняйли почали надавати позики. Спочатку вони використовували лише власні ресурси, але поступово залучили до цієї діяльності кошти населення. Їхні послуги не обмежувалися обміном та кредитуванням: вони також займалися зберіганням цінностей і поручительством.

Цікаво, що міняйлами ставали здебільшого колишні раби. На той час професію міняйла вважали морально сумнівною, що робило її доступною для тих, хто прагнув підвищити свій соціальний статус. Хоча колишні раби мали обмежені права, професія міняйла відкривала перед ними нові можливості. Вони могли зайняти проміжне місце у суспільстві між рабами та громадянами, іноді навіть претендуючи на здобуття громадянства. Це стало можливим завдяки їхній фінансовій діяльності, що приносила користь суспільству.

Лише з III ст. до н. е. професія міняйла почала набувати поваги. До фінансової справи почали долучатися не лише раби, але й вільні громадяни Еллади. У цей період банківська діяльність набула більш структурованого характеру, міняйли поступово перетворювалися на професійних фінансистів, що сприяло розвитку банківської системи на новому рівні.

На той час кредитування мало велике значення для стимулювання економіки, зокрема для розвитку торгівлі та задоволення споживчих потреб населення. Стародавня Греція, як і Рим, була суспільством, де торгівля відігравала центральну роль, і кредити стали невід'ємною частиною економічного життя. Кредити допомагали не тільки купцям у веденні їхньої діяльності, але й сприяли задоволенню повсякденних потреб громадян. Давньогрецькі мислителі, зокрема Аристотель, розглядали кредитування не тільки як інструмент економічного збагачення, але й як спосіб соціального розвитку. Вони пропонували містам залучати кредити для фінансування важливих проєктів, таких як будівництво інфраструктури та торгівля рабами, яка в той час також була одним з основних економічних напрямів.

Кредитування в ті часи мало кілька форм, залежно від терміну позики та мети її використання. Так, працювали два основних види банків: комерційні та іпотечні. Комерційні банки, як правило, надавали короткострокові кредити, які фінансувалися за рахунок вкладів населення. Ці кредити були

важливими для короткострокових потреб, зокрема для обігових коштів купців і торговців. Водночас іпотечні банки спеціалізувалися на довгострокових кредитах, які видавали під заставу нерухомості. Позичальники могли отримати заставні листи, які продавали або використовували для залучення коштів, отримуючи довгострокові позики під заставу свого майна. Таким чином, кредитування не обмежувалося лише короткостроковими фінансовими операціями, а також підтримувало довгострокові інвестиції у нерухомість.

Крім банківських установ, виникали й інші форми фінансових посередників. Наприклад, ощадні каси та кредитні спілки надавали громадянам можливість не тільки зберігати свої кошти, але й отримувати кредити. Це свідчило про те, що система фінансових послуг ставала дедалі різноманітнішою та складнішою, охоплюючи ширші верстви населення. Такі установи відігравали важливу роль у фінансовому житті суспільства, забезпечуючи доступ до капіталу навіть для тих, хто не мав значних ресурсів для звернення до великих банків.

Однак, незважаючи на розвиток кредитної системи, на той час законодавче регламентування депозитно-кредитних відносин ще не було повністю розвинене. Договори укладалися за спрощеною процедурою, у двох примірниках і при свідках. Часто свідками виступали раби, яких могли катувати для встановлення правдивості умов угоди. Така практика свідчить про відсутність належного правового захисту для учасників угод і нестабільність правових механізмів захисту прав сторін. Судові процеси були важливою складовою захисту прав як кредиторів, так і боржників. Відсутність належної документації або неправомірні дії, такі як підробка документів, могли призвести до втрати репутації кредитора та його банкрутства.

Римська імперія підняла банківську справу на новий рівень завдяки розвитку законодавства, що чітко регулювало кредитно-депозитні відносини. Одним з важливих кроків стало скасування практики продажу в рабство за несплату боргів. Цей захід сприяв гуманізації кредитної системи і зниженню соціальної напруги. Крім того, римське законодавство ввело типові форми кредитних договорів, що стандартизували відносини між кредиторами та позичальниками. Також були розроблені універсальні методи обліку фінансових операцій. Одним з таких методів була книга рахунків, у якій депозити велися окремо за кожним вкладником, що надавало більше прозорості та зручності в управлінні фінансовими ресурсами.

Безготівкові розрахунки стали важливим нововведенням у банківській системі Риму. Клієнти могли надавати письмові розпорядження банкірам для здійснення переказів між рахунками, що спрощувало фінансові операції та підвищувало швидкість розрахунків. Це була перша форма сучасних безготівкових платежів, яка згодом перетворилася на складнішу систему, що широко використовується сьогодні.

Однією з ключових характеристик банківської системи Риму була банківська таємниця. Збереження конфіденційності стало важливим атрибу-